

Evelyn Läht: „Õeldakse, et teine välde lubab ilusti astuda, kolmas välde aga paneb lonkama.”

Väldete õpetamisest põhikoolis

Kuidas õpetatakse põhikoolis välteid? Kuivõrd vastab väldete käsitus keeleteaduses valitsevatele arusaamadele? Millist teooriat põhikooliõpetajad väldete õpetamisel eelistavad ning miks?

Evelyn Läht

Tartu ülikooli eesti keele doktorant

Välde ja vältevaheldus on teemad, mille üle ikka ja jälle diskuteeritakse ning pead murtakse. Kas, kuidas ning milal välteid õpetada? Artiklis on vaatluse all, millisele välte-teooriale põhikooli õppekomplektid toetuvad, milliseid õpi-kuid või lisamaterjale kasutatakse. Põhikoolis on kasutusel kolm õppekomplekti: Martin Ehala, Aili Kiini õppekomplekt „Noor keeleteadaja,” mis käsitleb välteid 8. klassis, Toom Õunapuu „Sõnavorm ja kõne” ning Priit Ratassepä „Sõna-dest tekstini” käsitlevad välteid 7. klassis. Viimased väldete õpetamise meetodika teemalised tööd tehti 1950. ja 1970. aastatel. Hiljem on võrreldud küll põhikooli õppekomplekte, kuid mitte vältekäsitluse seisukohalt. Õpetajate küsitlusest ilmnes, et kõige rohkem kasutati T. Õunapuu „Sõnavormi ja kõnet”, P. Ratassepä õppekomplekti „Sõna-dest tekstini” kasutajaid oli kõige vähem. Enamasti õpetatakse välteid 7. klassis. Kuigi teoreetilistes käsitlustes on jäetud häälikuvälde kõrvale, tuginevad paljud õpetajad õpetamisel endiselt sellele.

Pilk keeleteadusse

Eesti keele peamisi välteteooriaid on kolm: häälikuvälte-, silbivälte- ning taktivälteteooria. Palju on arutletud selle üle, missugune on eesti keele puhul välte domeen. Küsimus seisneb selles, kas silbid pannakse kokku kolmes eri vältes esinevatest häälikutest (foneemidest) või saab kindla välte silp ning selles kindlas vältes silbi sees saavad häälikud oma pikkused (Hint 1998, 126). Või on välte domeen hoopis kõnetakt? See tähendab, et kõne rütmistatakse ja liigendatakse kõnetaktideks. Sõna välte üle otsustatakse mitte häälikute ning silpide, vaid kõnetakti (peamiselt kahe silbi järjendi põhjal) (vt Eek, Meister 1999).

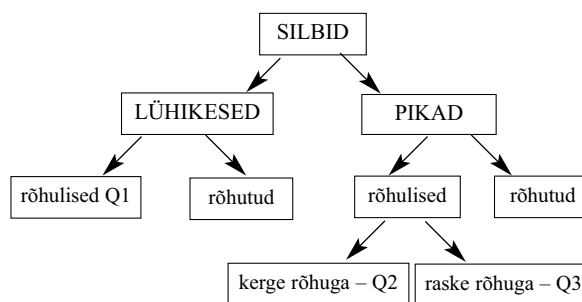
Kolme häälikuvälte teooriale pani aluse Mihkel Veske 1879. aastal ilmunud eesti keele foneetika: „Eesti keele ühekordistel healtel ei ole mitte kaks pitkuse ja kõwaduse järku, nagu muil keelil, vaid kolm” (Veske 1879, 3, 4). Häälikuvälteteooria järgi on eesti keele lihthäälikutel kolm välde (lühike, pikk ning ülipikk), nt *kalu* – *kaalu* (om) – *kaalu*

(os), *pani* – *panni* (om) – *panni* (os) ning diftongidel ja konsonantühenditel kaks vädet (pikk ja ülipikk), nt *naeru* (om) – *naeru* (os), *metsa* (om) – *metsa* (os). 1884. aastal ilmus Karl August Hermann'i esimene õnnestunud eestikeelne grammatika, milles Veske põhimõtted esitati grammatika koostisosana. Veske kolme häälikuvälte teooria sai selle grammatika kaudu eesti keeleõpetuse kohustuslikuks sissejuhatajaks. Teooria leiab rakendamist paljudes eesti keele õpikutes (Hint 1998, 127). 1950.–1960. aastatel kandis Paul Ariste Veske häälikuvälte teooria üle ka fonoloogiasse (vt nt Ariste 1953). Hilisemates käsitlustes võib leida viiteid häälikuvälte teooriale ka Ilse Lehiste vältekäsitlustes. Sealjuures tuleb siiski silmas pidada, et Lehistel on häälikuvälde allutatud silbivältele, mis omakorda aga taktivältele (Ross ja Lehiste 2001).

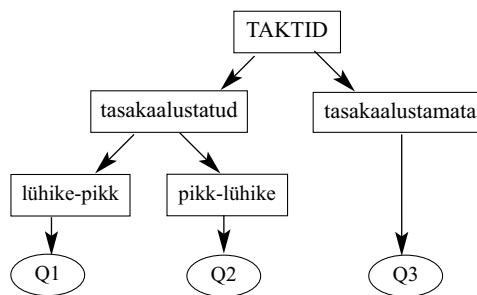
1970. aastatel hakkas keeleteadus arusaamine eesti keele teoreetilistest küsimustest küllalt kardinaalselt muutuma: kolme häälikuvälte seisukoht hakkas kõikumama ning astmevaheldust ei peetud enam häälikusüsteemi nähtuseks. Alates 1980. aastatest on gümnaasiumiõpetuses häälikuvälte teooriast loobutud (Hint 2004).

Silbivälte teooria. 1875. a avaldas Ferdinand Johann Wiedemann saksakeelse teadusliku grammatika, see käsitles välteid binaarselt ja silbiliselt. Wiedemann rääkis eesti vädetest kui prosoodianähtusest, sidudes vätled rõhuga. Erinevalt Veskest arvas Wiedemann, et välteid peaks käsitlrema kaksikvastandustena, ning jagas silbid lühikesteks ja pikkadeks; viimased neist võivad olla kas kerge rõhuga (*leicht betont*), nagu *Liza*, *Willu*, *kaste*, *hirmus*, *kannel* või raske rõhuga (*schwer betont*), nagu *põrgu*, *wiskas*, *hirmsa*, *kandle*, *anda*, *karga* jt (Wiedemann 2005, 138–139). Silbivälte teooria järgi jagunevad silbid lühikeseks ning pikkadeks. Rõhulised lühikesed silbid on esimeses vältes (*ka|lu* – 1. silp lühike). Pikkad kerge rõhuga silbid on teises vältes (*kaa|lu*, *pan|ni*, *lau|lu*, *met|sa* – kõik omastavas käändes). Pikkad raske rõhuga silbid on kolmandas vältes (*ˈkaa|lu*, *ˈpan|ni*, *ˈlau|lu*, *ˈmet|sa* – kõik osastavas käändes). Välded avaldub silbi, mitte üksikhääliku tasandil.

Taktivälte teooria. Eestikeelne kõne rütmistatakse ja liigendatakse kõnetaktideks, mille pikkus võib olla 1–3 silpi. Iga kõnetakt algab rõhulise silbiga ja sellele järgnev silp (järgnevad silbid) on rõhutud. Järgmise rõhulise silbiga algab uus kõnetakt. Kõnetakt on kõnelõik, mille piirides realiseeruvad prosoodilised üksused: rõhk ja välded (Hint 1998, 104–105). Mitmed keeleteadlased on arvanud, et just rõhujalg, mitte silp, on minimaalne prosoodiline üksus eesti keeles (vt nt Eek ja Meister 1997, 1999; Ross ja Lehiste 2001). Taktivälte teooria järgi otsustatakse sõna välte üle kõnetakti, peamiselt esimese kahe silbi järjendi põhjal. Esmavältelises taktis on teine silp esimesest pikem (*ka - lu*, *ni - na*, *su - lu*). Teisevältelises taktis on mõlemad silbid enam-vähem ühepikkused (*kaa - lu*, *lau - lu*, *pan -*

Joonis 1. Vädete fonoloogiline vastandamine silbivälte teooria järgi (Ehala 1999, 381 põhjal)

Joonis 2. Vädete fonoloogiline vastandamine taktivälte teooria kaudu (Eek, Meister 1997, 93, Ehala 1999 põhjal)

ni, *met - sa* – kõik omastavas käändes). Kolmandavälte lises taktis on esimene silp teisest tunduvalt pikem (*kaa - lu*, *lau - lu*, *pan - ni*, *met - sa* – kõik osastavas käändes).

Eesti vädete teaduslik seletus on aja jooksul muutunud ja pole senini päris selge, kas parem oleks jalavälte- või silbivälte teooria. Kindel on see, et häälikuvälte teooriast on keeleteaduses loobutud.

Metoodilistest seisukohtadest

Vädete õpetamisest on palju räägitud ning arvamusi on palju. Kõige rohkem sõnavõtte leidub Õpetajate Lehes. Põhilised küsimused, mille üle diskuteeritakse, on järgmised. Kas välteid on mõistlik põhikoolis üldse õpetada? Mitut vädet peaks õpetama?

Artiklis väljatoodud seisukohad toetuvad põhiliselt M. Ehala ja M. Hindi sõnavõttele, mis on ilmunud Õpetajate Lehes aastatel 2001–2005.

Kas välteid on mõistlik põhikoolis õpetada?

M. Hint ja M. Ehala on järgmistel seisukohtadel.

Esiteks. Süstemaatiline astmevahelduse õpetus peaks põhikoolist välja jääma, eriti kuna „Praegustes põhikooliõpikutes on häälikusüsteemi kuuluv välded ja grammatikas se kuuluv astmevaheldus nagunii segamini nagu puder ja kapsad (vastavalt 1920. aastate traditsioonile)” (Hint 2001). M. Ehala (2001, 2005) arvates peaks põhikoolis emakeeleõpetus olema eeskätt rakendusliku kallakuga ja seetõttu ei ole grammatikaõpetust kui niisugust eraldi vaja.

Näiteks eesti vormimoodustuses on kesksel kohal astmevaheldus. Samas nendib Ehala (2005), et astmevahel-

duse reeglite ja liikide tundmine ei aita õigeid vorme moodustada – nii on *õde* astmevahelduslik, *oda* aga astmevahelduseta, ühtegi reeglit, mille alusel vahet teha, pole aga võimalik sõnastada. Seega tuleks teada peast tüvevariante, mitte astmevahelduse reegleid. See, milliste häälikukadude või teisendamiste abil need tüvevariantid saadud on, pole põhikoolis oluline. Õppida tuleks sõnu endid.

Erinevalt M. Ehalast, kelle arvates on süstemaatiline vältekäsitlus põhikoolis ülearune ning välteanalüüsist võiks põhikoolis täiesti loobuda, ilma et sellest tekiks mingit kahju emakeele omandamisele, arvab M. Hint (2001), et piisab, kui tutvustatakse vältevahelduse nähtust koos terminoloogia olulisema osaga. Seda väidet põhjendab M. Hint asjaoluga, et on ju pika silbi kahes vältes hääldamise võimalus (*tapa oinas* ja *tappis oina*) eesti keele häälikusüsteemi esilekerkiv nähtus ning poleks päris õige, kui mitte-eestlastele õpetataks välte olemust (koos vältehääldusega), eesti lapsed aga sellest midagi ei tea.

Teiseks. Sellise reformiga kaoks ühtlasi vajadus sisehäälikute määramiseks, mille harjutamine treenib küll püsivust, kuid õigekeelsuse omandamiseks pole sellest kasu. Sisehäälikute analüüs võimaldab 100% täpsusega eristada I väldet, millega õpilased nagunii ei eksi, samas kui problemaatilise II ja III välte eristamisel pole sisehäälikutest mingit kasu, sest teise- ja kolmandavälteistel sõnavormidel on alati samad sisehäälikud, välja arvatud sulghäälikute puhul (Ehala 2001).

Mitut väldet peaks õpetama?

Traditsiooniliselt põhineb õigekirjaõpetus kolme häälikupikkuse (või välte) eristamisel: *koli*, (*selle*) *kooli* ja (*seda*) *kooli*. Kolme häälikupikkuse (välte) analüüsimine õigekirjaõpetuse eeldusena on aga M. Ehala arvates tarbetult keerukas, sest üldiselt eesti õigekiri kolme häälikupikkust kirjutas ei märgi, v.a sulghäälikute puhul. Ka sulghäälikute õigekirja iseärasuste (*taba*, *tapa*, *tappa*) õppimiseks ei ole kolme häälikupikkuse eristamine mõeldav, sest piisab täiesti kahest häälikupikkusest. Selle meetodika kohaselt eristatakse õigekirjaõpetuses vaid lühikesi (I välde) ja pikki (II või III välde) häälikuid. Pikkade häälikute omavahelised iseärasused jäetakse käsitlemata, sest õigekiri neid üldjuhul ei kajasta. Sulghäälikute õigekirja põhjendab M. Ehala (2001) sõnarõhuga: „Kui sõnarõhk langeb pika sulghääliku peale (*seda nukku*, see *kompott*, *seda taburet*), siis kirjutatakse pikk sulghäälik kahe tähega, kui sõnarõhk langeb eelnevale täishäälikule või hoopis mõnele teisele silbile (*selle nuku*, see *taburet*, *selle kotleti*, ei kirjutata), siis ühe tähega.”

M. Ehala ettepanekutele seisab vastu M. Hint (2001), kelle arvates on M. Ehala kõige vaieldavam ettepanek sulghäälikute õigekirja põhjendamine rõhuga. M. Hint tõdeb, et rõhu seostamine helitu häälikuga on väga halb lahendus.

T. Öunapuu (1992, 289) tõstatab küsimuse, miks siiski eristada pikka ja ülipikka täishäälikut (*Maali maalis...*) või suluta kaashäälikut (*Kalle kallas...*), kui kirjepilt on sama. Nimelt näitab ortograafiavigade analüüs, et pikad häälikud põhjustavad ülipikkade häälikutega võrreldes oluliselt rohkem eksimusi, sest õpilased tunnetavad II ja III välte erinevust. Kui need välte õigekirja õpetamisel võrdsustada, tekib T. Öunapuu arvates loogiliselt põhjendatud viga: *kinas jäi kinni*, sest sõnas *kinnas* on *n* lühem kui sõnas *kinni*.

T. Öunapuu väitele vastukaaluks arvab Hint (2004): „Väitel, et eesti keeles esinevad kõik häälikud kolmes pikkusastmes (lühike, pikk ja ülipikk), ei ole seost eesti keele ortograafiaga, nii nagu selle lõi Eduard Ahrens. Eesti lapsi sunnitakse leidma kolmes pikkuses häälikuid ka sealt, kus neid ühelgi juhul olla ei saa või kus II ja III välte vastandus avaldub hoopis teisiti kui häälikupikkustena. Selle juures väidetakse, et nii õpetatakse ortograafiat, kuigi õpetatakse hoopis kahtlase väärtusega häälikulist analüüsi. On vältimatu, et niiviisi õpetatakse kirjutama vigu *mettsa* või *karpipi* või *riikki*.”

Kuidas põhikooliõpikud välteid käsitlevad?

M. Hint (1999) on öelnud: „Niisiis ma väidan: on väga hea, et emakeeleõpetus annab ka üldteoreetilisi teadmisi keele olemusest ja keele suursüsteemi ehitusest, aga põhiküsimuseks pole see, kui palju selliseid teadmisi anda, ja isegi mitte see, kuidas need teoreetilised küsimused on seotud praktiliste oskustega, vaid see, missugused need vajalikuks peetavad teoreetilised küsimused on ja kas nad esindavad tänapäevaseid teaduslikke arusaamu...”

Selle väite tõestuseks või ümberlükkamiseks olen uurinud põhikoolis kasutusel olevaid õppekomplekte just vältekäsitluse seisukohalt. M. Ehala ja A. Kiin (2002a, b) käsitlevad välteid 8. klassi õppekomplektis „Noor keelekasutaja”. Väldetest annab ülevaate õpiku 12. peatükk (lk 89–98). M. Ehala ja A. Kiin käsitlevad väldet koos rõhuga. Välteid õpetatakse silpe ja kõnetakte kasutades. Antakse põhjalik ülevaade ka värsjalgadest. Õpilastele pakutakse üksnes kergelt ülevaadet välte olemusest. Välte käsitluses on olulisim nähtusega kui niisugusega tutvumine, väldete eristamise oskuse harjutamine ei ole eesmärk omaette. Esimest väldet õpetatakse määrama silbivälte teooria abil ning teist ja kolmandat väldet kõnetaktile toetudes. Astmevahelduse peatükk peatub ka välte mõistel, kuid põgusalt. Välte määramist eraldi ei õpetata. Autorid ütlevad üksnes seda, et astmevaheldus on ka see, kui tugev sulghäälik asendub nõrgaga või muutub sõna hääldus (välde). Peatatakse astmevaheldusel, tutvustades õpilastele, et selline nähtus on keeles olemas, kuid rõhutades, et tüvevariante (mis on vajalikud astmevahelduse kindlaks tegemisel) saavad põhjalikult teada vaid keeleteadlased.

T. Öunapuu (1997, 1999) käsitleb välteid 7. klassis ning

pühendab oma õpikus „Sõnavorm ja kõne” völdete õpetamisele § 5–11 (lk 11–27). Vältevaheldust õpetatakse astmevaheldusega seoses. Vältevaheldust käsitletakse kui astmevahelduse üht osa (teine osa on laadivaheldus). Vältevaheldust õpetatakse häälikuväلتeteooriale toetudes, mistõttu peatutakse pikalt üksikhääliku ning häälikuühendi pikkuse määramisel. Häälikutel on kolm pikkust – lühike (I välde), pikk (II välde) ning ülipikk (III välde), häälikuühendid seevastu saavad olla kas II või III vältes. Õpilane peab oskama määrata ka seda, kas tegemist on tugeva või nõrga astmega, tugevneva või nõrgeneva tüvega.

Sarnaselt T. Õunapuuga käsitleb ka P. Ratassepp (2003a, b, c) välteid 7. klassi õppekomplektis „Sõnadest tekstini” (2003). Vältele on õpikus pühendatud rohkem kui üks peatükk. VII peatükk kannab pealkirja „Häälikud, silp ja välde” (lk 58–64); XI peatükk käsitleb astmevaheldust (lk 91–100). Välteid käsitletakse õpikus nii seoses rõhu kui ka astmevaheldusega. Ratassepp toetub silbiväلتeteooriale, mis õpetab välteid määrama, toetudes silpidele ning pikka-de silpide kahtviisi hääldamisele, mis on eesti keele vältesüsteemi alus. Ratassepp räägib völdetest ka astmevaheldust käsitlevas peatükis ning jagab astmevahelduse laadivahelduseks ja vältevahelduseks. Õpilased õpivad vahet tegema vältevaheldusel ning laadivaheldusel, nõrgal ja tugeval astmel, nõrgeneval ja tugevneval tüvel. Autor annab põhjalikud reeglid, mis astmevahelduse kindlaks tegemise abiks on.

Tabel võtab kokku völdete käsitlemise põhikooliõpikutes. Tabelis esitatud andmed (reeglid, illustratsioonid, harjutused jne) on valitud just välte või teemade kohta, mis lõpuks viivad välte(vahelduse) määramiseni (nt pearõhk, kõnetakt vms). Välja on jäetud kõik laadivaheldusega seotu, v.a astmevaheldusega seotud reeglid, tabelid jne, mis käsitlevad ka vältevaheldust.

Kuidas õpetajad välteid õpetavad?

Et saada teada, millisele teooriale õpetajad völdete õpetamisel meelsasti toetuvad, milliseid meetodeid kasutavad, milliste teemadega seoses välteid õpetavad, koostasin küsitluslehe. Kasutasin kvalitatiivset lähenemist eesmärgiga koguda eri vaatenurki oma ala spetsialistidelt. Ankeedis olid valdavalt küsimused, mille vastusevariante polnud ette antud, samas oli vastajal võimalus enda kogemusi oma sõnadega kirjeldada. Eesmärk ei olnud arvulised abstraktsioonid, vaid saadud info kvaliteet. Eri koolidest pärit eesti keele ja kirjanduse õpetajad olid vanuses 23–69, tööstaaž 7 kuust 45 aastani. Sain tagasi 23 täidetud küsitluslehte 25-st.

Kõige rohkem kasutatakse T. Õunapuu õppekomplekti „Sõnavorm ja kõne” (13 õpetajat, kaasa arvatud üks õpetaja, kes kunagi õpetas põhikoolis). M. Ehala ja A. Kiini õppekomplekti „Noor keelekasutaja” kasutas kuus õpetajat. P. Ratassepa õppekomplekti „Sõnadest tekstini” kasuta-

Aspekt	„Noor keelekasutaja”	„Sõnavorm ja kõne”	„Sõnadest tekstini”
Klass	8. klass	7. klass	7. klass
Teooria, millele õppekomplekt toetub	Silbiväلتeteooria, taktiväلتeteooria	Häälikuväلتeteooria	Silbiväلتeteooria
Teemad, millega seoses välteid õpetatakse	Sõna rõhk, värsjalad, astmevaheldus	Astmevaheldus	Sõna rõhk, astmevaheldus
Tabeleid/skeeme	1	5	7
Reegleid	12	3	11
Illustratsioonid	5	–	–
Muid metoodilisi vahendeid	Noodikiri	Noodikiri (rütmi-line koputamine)	–
Harjutusi	36	16	12
Küsimusi teema kohta	–	–	15
Harjutusi töövihikus	19	10	19

Tabel. Välteid põhikooli õpikutes.

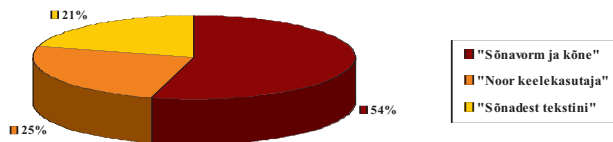
jaid oli kõige vähem (neli), ühes koolis hakati T. Õunapuu õppekomplekte asendama P. Ratassepa omaga (kokku siis 5) (vt joonis 3 lk 42).

Enamasti õpetatakse välteid 7. klassis (18 vastanut). Neli õpetajat õpetavad välteid ka 8. klassis. Kordavalt pöörduakse völdete juurde veel 9. klassis (kaks vastanut). Kaks õpetajat vastasid, et juba 5. ja 6. klassis puututakse kokku lühikese, pika ja ülipika häälikuga. Üks õpetaja, kes praegu õpetab gümnaasiumiastmes, õpetas 10 aastat tagasi välteid 5.–6. klassis.

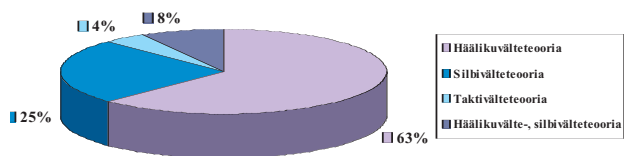
Kõige enam õpetatakse välteid seoses häälikupikkusega (7 vastanut), ka seoses astmevaheldusega (5) ja sõnarõhuga (2). Kaks õpetajat õpetavad välteid seoses käänamise, pööramise ning ortograafiaga. Üks põhikooliõpetaja ei õpetagi põhikoolis välteid. Märgiti ka, et vana õppekava nõudis völdetest põhjalikumat ülevaadet ning siis sai välteid õpetada seoses astmevaheldusega, kuid praegune õppekava nõuab vaid ülevaadet völdetest, seega piisab völdete õpetamisest häälikuühendi käsitlemisel.

Millise teooria järgi on õpetajate arvates kõige otstarbekam välteid õpetada? Selgus, et kolm õpetajat eelistavad silbiväلتeteooriat ning õpetavad selle järgi ka gümnaasiumis, kuid põhikoolis on nende arvates kõige sobilikum häälikuväلتeteooria. Huvitav oli asjaolu, et need, kes praegu põhikoolis ei õpeta, ning need, kes on kunagi põhikoolis õpetanud, eelistavad kõik häälikuväلتeteooriat. Mainiti ka, et enam ei nõuta põhjalikku vältekäsitlust, vaid lühiülevaadet. „Tegelikult ei saa õpilased völdete määramisega hakkama (II ja III völdet ei eristata gümnaasiumi lõpuni). Erilist tähtsust sel ju polegi!”

Ülekaalukalt oli põhikooliõpetajate hulgas eelistatuim häälikuväلتeteooria (15 vastanut). Kuus õpetajat õpetab välteid silbiväلتeteooria järgi. Kaks kasutab nii silbiväلتekui ka häälikuväلتeteooriat ning vaid üks õpetaja eelistab taktiväلتeteooriat.

Joonis 3. Õppekomplektide kasutamine põhikoolis.

Joonis 4. Välteooriate eelistus põhikooliõpetajate seas.

Põhjused, miks eelistati **häälikuvälteooriat**:

- eelistus tulenes õpetajast endast, nt „Olen ise seda nii õppinud ja selgeks saanud“; „Mind on selle teooria järgi ka ülikoolis õpetatud“;
- paljud õpetajad lähtusid õpilasest, nt et häälikuvälteooria on õpilasele kõige mõistetavam, sest häälikupikkused on varem selgeks õpitud; tundub ka õpilastele arusaadavam ja loogilisem; õpilased omandavad selle teooria kõige edukamalt; õpilased omandavad kiiresti sisehäälikute mõiste ning selle alusel mõtleavad loogilisemalt;
- eelistus võis tuleneda teooriast, nt et see on kõige lihtsam, kõige kauem kasutusel olnud, nõuab vähem aega;
- lähtuti ka õppekavast, nt et see toetab õigekirja- ning tähendusõpetust; kui välde siduda häälikupikkusega, siis saab põhjenduse ortograafia; häälikuvälteooriaga on õpilased algklassides kokku puutunud; sobib rohkem põhikoolis; kuna õppekava nõuab lühiülevaadet tüvemuutustest, siis saab välteid õpetada seoses häälikupikkusega.

Põhjused, miks eelistati **silbivälteooriat**:

- eelistus võis tuleneda eesti keelest, nt: „Kolm välde on silpide pikkussuhetel rajanevad kindlailmelised hääldusmallid, mille aluseks on kõnetakti hääldamine kas lühikesse, pika või ülipika rõhusilbiga. Kuna eesti vältesüsteemi eripära on hääliku- ja silbivälte seos rõhuga, on õpilasele lihtne seda nii seletada;“
- lähtuti ka õpilasest, nt et praktika näitab, et õpilastele on see variant kõige arusaadavam; silbivälteooria annab häid tulemusi; gümnaasiumis sobib silbivälteooria, sest õpilastele saab silpide ehitus ja liigitus paremini selgeks;
- eelistus võis tuleneda ka teooriast, nt et see on kõige lihtsam, loogilisem; kõige konkreetssem; silbivälteooria abil on lihtsam seletada II ja III välte erinevust (kerge rõhuga silbid ja raske rõhuga silbid);
- eelistus on seotud õppekomplektiga, nt et see oli eesti keele õpikus.

Tulid välja ka silbivälteooria miinused: üks õpetaja proovis 10. klassis, kõik ei saanud väga hästi aru, sest oli

liiga teoreetiline; üks õpetaja on proovinud ka teisi teooriaid, kuid ka tema meelest ei sobi need põhikooli; teised teooriad nõuavad rohkem aega (tunde).

Üks õpetaja valis põhikoolis välde õpetamiseks sobivaimaks taktivälteooria. Samas peab mainima, et see õpetaja on küll põhikooliõpetaja, kuid välteid ta ei õpeta (omati kasutab M. Ehala õppekomplekti, kus on väldeid käsitlevad peatükid). Oma valikut põhjendab ta sellega, et sobivaim oleks lähtuda rõhust. Mainiti ka, et kõnetakti mõiste on õpilasele liiga keeruline.

Vaatlesin, kas õppekomplekti ja teooriaeelistuse vahel on seos. Oli õpetajaid, kes käsitlesid välteid õpikus esitatud teooriale vastavalt, nt põhjendati silbivälteooria otsustarbekust just sellega, et see teooria oli õpikus. Samas leidsid õpetajaid, kes kasutasid õppekomplekti, kus oli esitatud üks või teine teooria, kuid välde õpetamisel kasutasid hoopis kolmandat. Nt T. Öunapuu õppekomplekti puhul kasutati lisaks häälikuvälteooriale ka silbivälteooriat ning M. Ehala ja A. Kiini õppekomplekti puhul vastupidi: silbi- ja taktivälteooria asemel häälikuvälteooriat. Siit võib järeldada, et õpetajad ei toetu alati välde õpetamisel õpikule ning kasutavad muud materjali.

Oluline oleks uurida, mis toimub ka I ja II kooliastmes, sest häälikute ning häälikupikkuse märkimisega kirjas puututakse kokku juba 1.–3. klassini. Mõtlemine paneb Mare Müürsepa artikkel (2003), kus ta tõdeb, et aastakümneid on meie lugemisdidaktikas oluliseks peetud kolme häälikupikkuse õpetamist. Häälikutel pole ju kindlat, mõõdetavat pikkust. M. Müürsepp ütleb, et kui loetakse ja kirjutatakse lauseid, läheb loomulik kõnerütm vastuollu pähetambitud n-ö häälikupikkuste loogikaga. M. Müürsepp arvab, et teine liiga kivistunud idee, mis õpetajaid loovas töös takistab, on arusaam, nagu peaks tingimata ära õppima, et lühike häälik kirjutatakse ühe tähega ja pikk kahega jne. Huvitav, kas mõni inglise laps on kunagi pidanud õppima, miks me inglise keeles kirjutame sõna 'apple' (õun) kahe *p*-ga, aga sõna 'cup' ('tass') ühe *p*-ga?

Oluline oleks teada, kas enamik põhikooliõpetajad eelistab põhikoolis häälikuväldeid just sellepärast, et see on kõige rohkem seotud algklassides õpituga, et mitte ümber õpetada ega teooriat vahetada. Iga pedagoog teab, et õigem on süvendada juba õpitut, kui hakata otsast peale teistmoodi õpetama.

Metoodilised võtted välde õpetamiseks

Küsitlusest tuli välja ka huvitavaid metoodilisi võtteid, mida saab õpetajate arvates välde määramisel kasutada:

- 1) soovitatakse tuua näiteid, kus välde eristab sõna tähendust (nt *Mari laulab klassi ees; astus esimesse klassi*);
- 2) kuulamine, hääldamine, et mõista II ja III välte erinevust;
- 3) *f*-i ja *š* võrdlemine *k*, *p*, *t*-ga;

- 4) luule- või proosateksti esitamine kirjakeele norme silmas pidades (kohaliku eripärana II välte liiasus);
- 5) integreerimine muusikaõpetusega, taktidest rääkimine (*ti-ti*), noodimärgid;
- 6) sarnase kirjapildiga, aga erinevas vältes sõnade leidmine (analoogiavõtte);
- 7) sõna sisehäälikute määramine – kui sisehäälikute hulgas on üks täishäälik, üks kaashäälik, v.a *k, p, t*, siis on sõna I vältes, sõna vaatamine, sest I-vältilise sõna tunneb ka niisama ära ja III välte ühesilbilistes sõnades;
- 8) silbita, määra silbi liik, häälda sõnu vaikselt kord rõhutatult, kord mitte, et selgitada II ja III välte erinevus;
- 9) kõndimine: II välde lubab korralikult astuda, III-vältiline sõna paneb lonkama;
- 10) III-vältilist sõna saab pikalt venitada, nii et selle kõla ei muutu koomiliseks;
- 11) lausete moodustamine ainult I, II, III vältes olevatest sõnadest.

Üks õpetaja soovitas omalt poolt veel vältete õpetamiseks palju praktilist tööd – ja harjutada, harjutada, harjutada.

Kuidas vältida probleeme?

Ilmneb, et keeleteaduses toimuv pole alati põhikooli emakeeleõpetusega vastavuses. Lingvistikas loobunud häälikuvälteooria on põhikoolis vältete õpetamisel endiselt eelistatav teooria. Enim kasutatud põhikooliõpik toetub just häälikuvälteooriale ning isegi kui õpik kasutab mingit muud teooriat, toetuvad mõned õpetajad ikka n-ö kõige vanemale teooriale ning sellele, mille järgi nad ise on õppinud. Kasulikuks meetodiks peetakse sisehäälikute määramist, mis ei ole M. Ehala ja M. Hindi arvates kuigivõrd otstarbekas, kui on vaja eristada teist vältet kolmandast. Kõige levinumad teemad vältete õpetamisel on häälikupikkus, astmevaheldus, käänamine, pööramine, ortograafia. M. Hinti (1999) tsiteerides võib öelda, et õpetamis- meetoodikas kohtub endiselt „muutumatuks käsitatud kivis- tunud süsteemi”, kus vältevaheldust õpetatakse astme- vahelduse ühe osana, eesti keeles on kõigil häälikutel kolm vältet, käänamise-pööramise määrab ära astme- vahelduslikkus-vaheldusetus. Häälikuvälteooria eelistus võis tuleneda sellest, et selle abil saab põhjenduse orto- graafia. M. Hint arvab seevastu, et häälikute kolmel pik- kusastmel pole mingit seost ortograafiaga.

Kuidas vältida põhikoolis vältete õpetamisel esinevaid probleeme? Võiks näiteks

- muuta õppekava;
- kohandada õppekomplektid praeguse aja teoreetiliste seisukohtadega (oluline oleks teha seda juba algklassides, kus häälikuortograafiaga esmakordselt kokku puututakse);
- töötada välja kõiki osapooli rahuldav vältekäsitlus, mis oleks ka põhikooliõpilastele jõukohane;

- koolitada nii õpetajakoolituse üliõpilasi keeleteaduses kehtivate seisukohtade järgi kui ka töötavaid õpetajaid, et nad oleksid probleemidega kursis.

Kirjandus

- Ariste, P.** (1953) *Eesti keele foneetika*. Tartu: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Eek, A. ja Meister, E.** (1997) *Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs Segmental Quantity*. Estonian Prosody: Papers from a Symposium. Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody. Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996, Tallinn, 71–98.
- Eek, A. ja Meister, E.** (1999) *Estonian speech in the BABEL multi-language database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus*. Proceedings of LP'98. Vol II. Toim Fujimura, O. Jt. Prague: The Karolinum Press, 529–546.
- Ehala, M.** (1999) Eesti vältete probleemi üks lahendus. *Keel ja Kirjandus* 6, 378–465.
- Ehala, M.** (2001) Mis saab emakeeleõpetusest? – *Õpetajate Leht*, 14. september.
- Ehala, M.** (2005) Tekstiõpetus kui emakeeleõpetuse tuum. *Õpetajate Leht*, 11. veebruar.
- Ehala, M. ja Kiin, A.** (2002a) *Noor keeleteadustaja. 8. klassi eesti keele õpik*. Künnamees.
- Ehala, M. ja Kiin, A.** (2002b). *Noor keeleteadustaja 8. klassi eesti keele töövihik*. Künnamees.
- Hint, M.** (1998) *Häälikute sõnadeni. Eesti keele häälikusüsteemi üldkeeleteaduslikul taustal*. Teine, ümbertöötatud trükk. Tallinn.
- Hint, M.** (1999) Emakeeleõpetuse problemaatiline alus. *Õpetajate Leht*, 22. jaanuar.
- Hint, M.** (2004) Kas ka eesti keelel on grammatika? *Õpetajate Leht*, 6. veebruar.
- Hint, M.** (2001) Mis siis saab emakeeleõpetusest? *Õpetajate Leht*, 2. november.
- Müürsepp, M.** (2003) Lugema õpetamine – igavene mõistatus. *Õpetajate Leht*, 5. detsember.
- Ratassepp, P.** (2003a) *Sõnadest tekstini. Eesti keele õpik 7. klassile*. Avita.
- Ratassepp, P.** (2003b) *Sõnadest tekstini. Eesti keele töövihik 7. klassile I osa*. Avita.
- Ratassepp, P.** (2003c). *Sõnadest tekstini. Eesti keele töövihik 7. klassile II osa*. Avita.
- Ross, J. ja Lehist, I.** (2001) *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Weske, M.** (1879) *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis*. Tartus Schnakenburg'i trükk ja kulu.
- Wiedemann, F. J.** (2005) *Grammatik der Estnischen Sprache*. Toim Pajusalu, K. ja Sutrop, U. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.
- Õunapuu, T.** (1992) *Eesti keele õpetamise meetoodika. Käsitlused emakeeleõpetajatele ja eesti filoloogiale üliõpilastele*. Tallinn: Koolibri.
- Õunapuu, T.** (1997) *Sõnavorm ja kõne. 7. klassi emakeeleõpik*. Koolibri.
- Õunapuu, T.** (1999) *Sõnavorm ja kõne. 7. klassi emakeele töövihik*. III trükk. Tallinn: Koolibri.
- Õunapuu, T.** (2000) *VII–IX klassi emakeelekursuse õpetajaraamat*. Tallinn: Koolibri.